

ביקורת ספרים

מגילת אחימעץ

מאת

אריה מִנְצֹר

הסברים מלאים לתוכן המגילה. לדבריו, היא כוללת את שושלת היוחסין של משפחה יהודית איטלקית, אבל אין בה כל מקורות לחיי בני זמנו של המחבר, שאינו היסטורי יון. האישים המוזכרים במגילה מעניינים אותו במידה שהיו מאבות-אבותיו. המאורעות — איזכורם הוא מקרי והם קשורים לתולדות ביתו. בעובדות אלה יש משום מגבלותיה של המגילה. המגבלה העיקרית היא צורתו הספרותית: פרוזה חרוזה, ועל כך עומדים גם יתר החוקרים במאה ה-20. עם זאת יש בספר, אליבא דקאופמן, קצת ידיעות על חיי התרבות של יהודי איטליה הדרומית במאות ה-9 עד ה-11. המחבר סוקר את תולדות הדורות החל במייסד השושלת עד לימיו הוא. לדעת אחימעץ, מוצא המשפחה הוא משבי טיטוס.⁴ יש בספר תיאור מקיף למדי של יצירות הפייטן שפטיה בן אמיתי שחי, לדעת גרץ, בימי בזילאוס הראשון, קיסר ביזנטיון, ובימי הפרעות שפרעו הביזנטים ביהודים. לדעת קאופמן היה אחימעץ נטול השקפה והכרה היסטורית והוא מוסר בעיקרו של דבר אגדות וסיפורי נסים. עם זאת חש הקורא במגילה בהיס-טוריה של מאות קודמות וארצות שונות;

מגילת אחימעץ תופסת מקום מיוחד בספרות ההיסטוריוגרפית העברית בימי הביניים. מעניינות הן תולדות הכרוניקה הזאת מאז גילה ותיאר נויבואר את כתב-היד שלה (1869) והוציאה לאור בשם "ספר יוחסין"¹, ועד להופעת מהדורת בנימין קלאר.²

נויבואר מצא את הכרוניקה בספריית הקתדרלה בטולדו ופירסם את הטכסט ללא ניקוד, אך עם סימניפיקסוק, והוסיף לה הערות רובן באנגלית ומקצתן בעברית. בהקדמה הקצרה באנגלית (עמ' xii-xi) מודיע המהדיר, כי "ספר יוחסין" מכיל היסטוריה של התישבות יהודית בדרום איטליה בימי הכיבוש בידי הסרקנים בשנת 872. בו נזכר לראשונה התואר "נגיד", נתחבר בשנת ד"א תתי"ד (1054—1055) בימי אחימעץ בן פלטיאל והושלם (או הועתק) בידי מנחם בן בנימין.

בעקבות גילוי של נויבואר פירסם דוד קאופמן עבודה מקיפה בנושא המגילה.³ הוא מדגיש, כי אחימעץ חי מאה שנה לפני אברהם אבן דאוד המוחזק כהיסטוריון היהודי העיקרי בימי הביניים. קאופמן מתקן את הנוסח שיש בו אגדות מרובות ונותן

- 1 א. א. נויבואר, סדר החכמים וקורות הימים ב', אוקספורד, תרנ"ג, עמ' 111—132.
  - 2 מגילת אחימעץ והיא מגילת יוחסין לר' אחימעץ בירבי פלטיאל, ונלוה אליה לקט רשימות וסיפורים וילקוט פיוטים, הוצאת ספרי תרשיש, ירושלים, תש"ד.
  - 3 David Kaufmann, Die Chronik des Achimaaz von Oria (850—1054), MGWJ, 1896, S. 462, 496, 520 (= D. K. Gesammelte Schriften Bd. 3., hbsg von M. Brann, Frankfurt, 1915 S. 1—55).
  - 4 בספרות העברית מאת דוד קאופמן בתירגום י. אלדד, מוסד הרב קוק, הדפסה שנייה, תשכ"ה.
- 4 בנימין קלאר ושלום בארון מסתייגים מהשקפה זו, ר' להלן.

של א.מ. הברמן והשוואת נוסח המגילה עם כתב יד טולדו. בכתיב ובניקוד לא חלו כל שינויים, וכן נשמרו הצעותיו של קלאר לתיקון הטכסט. טעות בידי המהדיר, לפיה השם "מגילת אחימעץ" ניתן על-ידי קלאר (עמ' 7), שכן שם זה כבר נקבע בידי א. כהנא.⁹ במהדורה השנייה נוספה לילקוט הפיוטים "סליחה לתענית אסתר לר' אחימעץ" שפורסמה ע"י קלאר אחרי מלחמת העולם השנייה, היינו לאחר הופעת מהדורתו הראשונה של המגילה.¹⁰

אופקו הספרותי וההיסטורי הרחב של קלאר מתגלה במיוחד ב"אחרית דבר" (עמ' 111—124). לאחר הבאת דוגמאות להוכחת העובדה, כי תחושת ההיסטוריה היתה פגור-מה בקרב העם היהודי בימי הביניים, מסביר קלאר את מעמדו הספרותי של אחימעץ בן פלטיאל ואת חוסר הדיוק בפרטים היסטוריים. לעומת זאת מפרט מחבר המגילה עניינים אישיים-רגשיים ומשלב בתיאורו אגדות בלא אבחנה וביקורת. לדעתו של קלאר מהווה המגילה תרומה חשובה לתולדות התרבות ולפי הכרתו יש בה משום תיאור של הרקע וההבדל בין בבל לארץ ישראל בתקופת הגאונים.¹¹ "בארץ ישראל לא הספיקו הכוחות אלא לאגדה, שנטלה על עצמה את התפקיד לא רק להשמיע 'דברי ברכות ונחמות', אלא גם לתאר את גזירותיה הרעות של מלכות אדום — רומא-ביוזנטיון הרשעה, ולהינבא למפלתה הקרובה. בבבל חיברו הגאונים תשובות לשאלות בהלכה, המשך לפעולתם של חכמי תלמוד בבלי; בארץ ישראל חיברו הפייטנים יוצרות וקרובות ושאר הפיוטים, כדי להכניס בהם תוכנו של התפילות והדרשות, שנאסרה

מגילת אחימעץ היא עדות לשימוש בשפה העברית בין יהודי אפוליה שבאיטליה, בה טיפחו את לימוד המקרא והתלמוד; מורגשת במגילה גם השפעת הלשון הערבית, במיוחד בסגנון המאקמות. נושא זה מפורט היטב בדברי קאופמן העומד על צורות הריבוי המיוחדות בסמיכות תחת הנפרד, ובשימוש בשם הפועל.

גם אברהם כהנא⁵ אינו יודע פרטים על מחבר המגילה אלא את שמו בלבד, והוא "מתנחם" בכך, כי כמוהו יו"ט ל' צונץ. אולם ניתן לציין, כי צונץ נוהג להקדיש כמעט לכל מחבר וליצירתו לא יותר משתיים-שלוש שורות,⁶ והוא ממעט בפרטים מתולדות חייו. אין ללמוד מהעדר פרטים כאלה על אחימעץ, שלא ידע אותם. כהנא מדגיש, כי בכרוניקה ניתן תיאור מאורעות ודברי אגדה "בלי התפלספות וחקרנות... כך שמע וכך הוא מספר" (עמ' 115). גם הוא עומד על הקושי שבכתיבה בפרוזה חרוזה. "אבל בכלל חטיבה מצויינת היא מגילת אחימעץ, מרגילת בספרותנו ההיסטורית". מהדורת כהנא היא ללא ניקוד (פרט למילים בודדות) ומשופעות בהערות.

לבוש מדעי חדש ניתן לספר בהוצאת בנימין קלאר⁷ שזכתה לאחרונה — שלושים שנה לאחר הופעת המהדורה הראשונה — למהדורה שנייה ומחודשת.⁸ חלוקת הספר היא זהה בשתי המהדורות: נוסח המגילה, לקט רשימות וסיפורים, ילקוט פיוטים של שלושה פייטני איטליה, מקורות וחילופי נוסחאות, הערות וביאורים לרוב. החידושים במהדורה החדשה גראים לעין והם לדברי המהדיר, משה שפיצר, ביסוס המהדורה על כתב היד עצמו בתוספת הערותיו המחכימות

5 אברהם כהנא, ספרות ההיסטוריה הישראלית א', וארשה, תרפ"ב, עמ' 113—140.

6 Literatur der synagogalen Poesie, Berlin, 1865, S. 264.

7 מקרבנות השיירה להר הצופים ביום ד' בניסן תש"ח.

8 "מגילת אחימעץ", הוצאת ספרי תרשיש, ירושלים, תשל"ה, 176 עמ'.

9 א. כהנא, שם, עמ' 114. על השם הפרטי אחימעץ ואיזכורו במקרא ע' באנציקלופדיה המקראית א', עמ' 220, וכן במילון גזונים.

10 ע' בנימין קלאר, מחקרים ועיונים בלשון בשירה ובספרות, הוצאת מחברות לספרות, תלאביב, תשי"ד, עמ' 107—112.

11 ע' בנימין קלאר, טבריה בתקופת הגאונים, שם, עמ' 186—207, וכן בקובץ "ארץ כנרת", הוצאת המחלקה לענייני הנוער והחלוץ של ההסתדרות הציונית והחברה לחקירת א"י ועתיקותיה,

י"ב, 1950, עמ' 90—117.

מהותה התרבותית של היהדות הביזנטית והארץ-ישראלית בראשה".

בעלי ערך ספרותי-מדעי רב נראים לנו הנספחים הנזכרים, פרי עטו ומחשבתו של קלאר ותוצאות עיונו. הערכת מהדורת המגילה בידי קלאר עפ"י המקור וההוצאה הראשונה מתבטאת גם באיזכורה ובציטוט טטה בחיבורי היסטוריונים בני זמנו.

שלום בארון מפקפק "קמעא" באמיתות סיפורו של אחימעץ על משפחתו מאיטליה¹² ועל שושלת היוחסין שלו. הוא מזכיר גם מהדורה אנגלית של המגילה מאת זלצמן, שהוסיף לתירגומו ניתוחם המדוקדק של דברי המחבר. "ואילו קלאר עיטר את דברי אחימעץ בהדפסה מחודשת של חרוזי פייט-נים דרום-איטלקיים אחרים מאותה תקופה, ובכללם כמה מאבותיו של אחימעץ. תועלת רבה יש גם בציוניו המקיפים של קלאר הנותנים ניתוח נוסחתי וענייני מדוקדק".

בהוצאת הכרוניקה זיכה קלאר את המדע ההיסטורי-ספרותי בעבודה מעמיקה ושקולה השובה את ליבו של המעיין ומהווה עדות נוספת לרמתה הגבוהה של הביקורת המדעית בישראל בימינו. בזכות המו"ל ראתה אור מהדורתה השנייה של המגילה בצורתה החיצונית הנאה ובסידורה הפנימי המושלם המושכים את עיני הקורא.

אמירתו. כנגד תעמולת המארטירולוגיה של הנוצרים מעמידים בעלי אגדה ופייטנים את החסידים והתמימים שמסרו נפשם על קידוש השם: עקידת יצחק, חנה ושבעת בניה, עשרה הרגיז מלכות הופכים מוטיבים חוזרים ונשנים במדרש, בתפילה ובפיוט (עמ' 118).

קלאר מוצא במגילה עצמה ובפיוטים המצורפים רמזים לקיום ויכוחים קשים בין נוצרים ויהודים על אמונתם. "... ורק נחמה אחת יש: ההכרה הברורה, שתורת אמת לנו ניתנה ולא להם... הם עובדי הצלמים... ורק בידינו אמיתת יקרה מפנינים", אומר אחימעץ (עמ' 28, 84). בכל הויכוחים האלה היתה "חזרת ונשנית... הטענה שבשפלור" תו המדינית והחברתית של עם ישראל... יש משום ראיה ניצחת למיעוט ערכה של דת ישראל ולרום מעלתן של הדתות האחרות... גם בסיפורים הנ"ל יש מעין תשובה עליה: עם כל עושרם וגדולתם רחוקים הגויים מלהגיע לתפארתם של ישראל בימי קדם, ולא עוד אלא שגם בזמן הזה אתה מוצא שיהודי העולה לגדולה יש בידו לבייש גוי מתרברב" (עמ' 123-124).

לדעת קלאר, המובאת בסיום "אחרית דבר", "חשיבותה הגדולה של מגילת אחימעץ, נוסף על ערכה הספרותי היא העובדה שגם ממנה יוצא אור חוזר המאיר את כל

12 שלום בארון, ההיסטוריה התרבותית והדתית של עם ישראל ז', לוצאת "מסדה", תשכ"ו, עמ' 153, 320, הערה 80.